

De betekenis van betekenisloze woorden

Over *eh*, stopwoordjes en pauzes

Stopwoorden als *zeg maar* hebben geen beste reputatie: het zouden betekenisloze opvullertjes zijn, die verder geen functie hebben – net als *er*, en net als stiltes. Maar is dat wel zo?

BERTHOLD VAN MARIS

Illustratie: Matthijs Sluiter

Als er de afgelopen twintig jaar iets duidelijk is geworden uit experimenteel-taalkundig onderzoek, dan is het wel dit: álles wat we zeggen heeft betekenis. Ook de allerkleinste elementjes: het ogenschijnlijk onbenullige woordje *eh*, stopwoordjes die (schijnbaar) te pas en te onpas gebruikt worden, en het kleine woordje *er* in zinnen waar je het evengoed zou kunnen weglaten. En zelfs de lengte van

de korte pauze tussen wat de een zegt en wat de ander antwoordt, blijkt uiterst betekenisvol.

Eerst maar dat *eh*. Van Dale noemt het “een tussenwerpsel ter aanduiding van een aarzeling bij het spreken”. Wie het woord *eh* gebruikt, geeft aan dat hij even aarzelt, maar ook dat hij graag nog aan het woord wil blijven. Voor de gesprekspartner – de luisteraar – is het dan net wat lastiger om de spreker in de rede te vallen. Daarnaast interpreteert die luisteraar dat *eh* (onbewust) als een signaal dat er iets belangrijks komt: iets wat moeilijker te formuleren is, minder voorspelbaar is. De luisteraar anticipeert daarop, luistert met net wat meer aandacht, en dat vergemakkelijkt de verwerking van de informatie die dan volgt.

NAAIMACHINE

Dat *eh* meer doet dan je zou denken, heeft taalonderzoeker Hans Rutger Bosker aangetoond met verschillende experimenten. In een daarvan kregen proefpersonen telkens twee afbeeldingen op een beeldscherm te zien, bijvoorbeeld een hand (*hand* is een veelvoorkomend woord) en een naaimachine (*naaimachine* wordt maar

weinig gebruikt). De proefpersoon kreeg daarbij een opdracht te horen, bijvoorbeeld ‘Klik op de hand’ dan wel ‘Klik op de eh ... hand.’ Met gespecialiseerde apparatuur werd heel nauwkeurig in de gaten gehouden waar de proefpersoon naar keek. Bij ‘Klik op de eh ...’ keken de proefpersonen, vlak voordat het woord *hand* of *naaimachine* klonk, naar verhouding vaker naar het plaatje van de naaimachine. Bosker concludeert daaruit dat een luisteraar na een *eh* eerder een minder frequent woord verwacht.

In een ander experiment bleek dat woorden die na *eh* gezegd werden, net even beter werden onthouden. Blijkbaar is er na *eh* sprake van een verhoogde aandacht bij de luisteraar. En dat is handig en efficiënt. Want in vrijwel iedere zin wordt iets wat al bekend is gecombineerd met nieuwe informatie. Die nieuwe informatie kost meer moeite om te formuleren, en voor de luisteraar om te verwerken. Het is dus handig als de luisteraar zijn aandacht vooral concentreert op die elementen in de zin die nieuwe informatie bevatten.

Eh gaat meestal vooraf aan het meest informatieve stukje van de zin:

- Wij hadden een eh ... prijssofferte laten maken voor een nieuwe achterdeur.
- Bredevoort? O, dat is een plaats met ontzettend veel eh ... tweedehands boekwinkels.

PARODIE

Stopwoordjes lijken een beetje op *eh*. Ze hebben een vergelijkbare functie. Op internet zijn heel veel lijstjes te vinden van de irritantste stopwoordjes in het Nederlands. Ook columnisten schrijven er graag over. Henk Hofland wijdde ooit, in 1998, in *NRC* een column aan het stopwoordje *zeg maar* (ook wel: *zegmaar*); hij schreef onder meer: “Die twee woorden kan je overal invoegen zonder dat de betekenis van de zin verandert, en als je ze had weggelaten had niemand er iets van gemerkt.”

Hofland denkt dus dat *zeg maar* overbodig en betekenisloos is. Hij parodieert vervolgens het gebruik ervan:

De mensen die er, zeg maar, gevoelig voor zijn, hadden gemerkt dat er, zeg maar, een nieuw stopwoordje in circulatie was gekomen dat je, zeg maar, zonder enig bezwaar weg kon laten.

Hofland laat in dit voorbeeld, zonder zich daar heel erg van bewust te zijn, duidelijk zien dat *zeg maar* op een bijzondere plek in de zin gebruikt wordt. Het staat telkens vóór het meest informatieve stukje van de zin:

De mensen die er, zeg maar, gevoelig voor zijn, hadden gemerkt dat er, zeg maar, een nieuw stopwoordje in circulatie was gekomen dat je, zeg maar, zonder enig bezwaar weg kon laten.

Laten we nu ook even naar een paar niet-fictieve voorbeelden kijken. De volgende zinnen zijn ontleend aan het Corpus Gesproken Nederlands. Het meest informatieve stukje van de zin is onderstreept:

- En 't is ook echt een natuurgebied waar alles volkomen zeg maar aan z'n lot wordt overgelaten hè.
- Dat komt zelden voor, dat iemand zeg maar zomaar tegen je begint te praten.

- Dus d'r ontstond een soort van zeg maar eh ... slachtpartij bij grote kolonies van reigers in het algemeen.
- Die hebben gewoon een dagje uit zeg maar.

Het laatste voorbeeld laat zien dat *zeg maar* ook meteen achter het meest informatieve stukje geplaatst kan worden.

Andere stopwoorden, zoals *eigenlijk* en *gewoon*, worden ook op deze manier gebruikt. Ze hebben een functie die lijkt op die van *eh*: ze vergemakkelijken de verwerking van nieuwe informatie.

NIET VOORSPELBAAR

Van het kleine woordje *er* zou je ook kunnen denken dat dat in sommige zinnen overbodig is. Bijvoorbeeld in deze zin:

Vorige week stond er in de krant dat teken een plaag dreigen te worden.

Een goede Nederlandse zin. Maar wat doet *er* hier? Als we het schrappen, blijft het een prima zin:

Vorige week stond in de krant dat teken een plaag dreigen te worden.

Betekent dit dat *er* helemaal niets betekent? Stefan Grondelaers, onderzoeker aan de Radboud Universiteit Nijmegen, ontdekte tien jaar geleden dat *er* in dit type zinnen wel degelijk een functie heeft. Ook dit kleine woordje zou het makkelijker maken om nieuwe informatie te verwerken.

Mensen zijn geneigd om te voorspellen hoe een zin die ze horen zal verlopen. Een voorbeeld: ‘Waarom de postbode de brief niet besteld had was een raadsel, want op de envelop zat wel degelijk een ...’ Iedereen

Woorden die na *eh* gezegd worden, blijken net even beter te worden onthouden.

weet dat dit zal eindigen met *postzegel*. Grondelaers ontdekte, met slimme experimenten, dat *er* in zinnen als ‘Vorige week stond er in de krant ...’ een heel specifieke functie heeft. Het geeft aan dat wat er komt juist níét voorspelbaar is.

Grondelaers liet mensen zinnen lezen als ‘In de keukenkast was (er) een zoutvat’ en ‘In het toneelstuk was (er) een zoutvat.’ De eerste zin is gemakkelijker te verwerken omdat een zoutvat in een keukenkast een heel voorspelbaar element is, en in een toneelstuk helemaal niet.

LEESTIJD

Om dit effect van *er* te onderzoeken ontwierp Grondelaers een experiment met ‘self-paced reading’. Daarbij hak je een zin in stukken en bied je die stukken na elkaar aan op een computerscherm. Bijvoorbeeld: ‘In de keukenkast / was / (er) / een zoutvat.’ Telkens als de proefpersonen op de spatiebalk drukken, krijgen ze een nieuw stukje zin te zien, en het oude stukje verdwijnt. Zo kun je precies meten hoelang ze doen over

Onderzoeker Stefan Grondelaers ontdekte wat de functie is van het schijnbaar overbodige woordje *er*.

Foto: Suzan Zanders-Schlijper

het lezen van ieder stukje zin. En dan blijkt dat *een zoutvat* na *in de keukenkast* sneller wordt gelezen dan na *in het toneelstuk*.

Als die zinnen zonder *er* erin worden aangeboden, hangt de leestijd van het onderwerp (*zoutvat*) systematisch samen met de voorspelbaarheid van dat onderwerp: bij een vrij voorspelbaar onderwerp is de leestijd gemiddeld 0,755 seconden, bij een niet-voorspelbaar onderwerp 0,880 seconden. Dat lijkt niet veel uit te maken, maar bij praten, dat razendsnel gebeurt, is dat een behoorlijk groot verschil.

Maar wat gebeurt er als je in deze zinnen *er* toevoegt? Bij de niet-voorspelbare onderwerpen daalt de gemiddelde leestijd van 0,880 naar 0,783 seconden. Dus het onderwerp wordt dan sneller verwerkt. Maar, en dat is op het eerste gezicht verrassend, bij de vrij voorspelbare onderwerpen maakt de aanwezigheid van *er* de verwerking van het onderwerp juist iets moeilijker: de leestijd stijgt daar van 0,755 naar 0,801 seconden. Grondelaers

concludeert daaruit dat *er* aangeeft dat er verderop in de zin een element komt dat moeilijk voorspelbaar is. Het adviseert de luisteraar om niet vooruit te lopen op wat dat onderwerp zou kunnen zijn, om daar geen energie in te stoppen, maar gewoon maar af te wachten wat er komt, meer niet. Doordat de luisteraar niet meer probeert te anticiperen op iets wat hij toch niet kan voorspellen, wordt de verwerking van de zin efficiënter. Als *er* daarentegen voor een vrij voorspelbaar onderwerp staat, stijgt de leestijd, omdat de lezer op het verkeerde been wordt gezet. *Er* geeft in die zinnen een verkeerd signaal.

STILTE

Het is een filosofische wijsheid dat een stilte heel betekenisvol kan zijn. Zo is het ook met de over het algemeen zeer korte pauzes die in een gesprek vallen tussen wat iemand zegt en de reactie van de ander. Bij zo'n 'beurtwisseling' valt gemiddeld een stilte van 0,2 seconden.

Als je iemand iets vraagt, bijvoorbeeld 'Ga je mee?', dan heeft de duur van de pauze die voorafgaat aan het antwoord van de ander iets te maken met het type antwoord dat er gegeven wordt. Een 'ja' (de gewenste reactie) komt aanzienlijk sneller dan een 'nee' (een afwijzende reactie). Het is zelfs zo, zo blijkt uit onderzoek van de Australische taalkundige Nick Enfield, dat als het antwoord op de vraag 'Ga je mee?' 'ja' is, maar wordt voorafgegaan door een relatief lange pauze, degene die het verzoek gedaan heeft dan het gevoel zal hebben dat dat 'ja' niet helemaal van harte is. Dus ja: de duur van die pauze heeft betekenis.

Ook in een monoloog kunnen pauzes betekenisvol zijn. In officiële toespraken doen mensen vaak moeite om geen *eh* te zeggen. Iemand heeft ooit naar alle inauguratieredes van Amerikaanse presidenten sinds 1940 geluisterd en hoorde daarin geen enkele *eh* of *ehm*.

Obama, bijvoorbeeld, een uitstekend redenaar, zei liever geen *eh*. Wel liet hij altijd op de juiste plekken in zijn betoog even een korte pauze vallen: precies voor de woorden die nadruk verdienden. Zo'n korte pauze heeft op de luisteraar hetzelfde effect als een *eh*: let op, nu volgt het meest informatieve stukje van de zin.

Ook in *Sesamstraat* doen ze dat zo. Daar zeggen ze niet 'Dit is een komkommer', maar 'Dit is een ... komkommer!' ◀

(advertentie)

KERN NEDERLANDS TAAL & CULTUUR

NIEUW!
BOVENBOUW
HAVO EN
VWO

Bestel voorbeeldkaternen op boomvoortgezetonderwijs.nl

ANTWOORDEN TAALTEST

(zie pagina 11)

A. Spelling

1. c. lobby's
2. c. commissariaat
3. c. ervan op aan kunnen

B. Woordenschat

1. b. bietensoep
2. b. somber
3. b. het gebruik van een medicijn afbouwen

C. Zoek de fouten

1. ten langen leste, in- en intreurig, debacle.
2. dromedaris, accelereerde, getoupeerde, ternauwernood.

D. Extra

Het plankje boven een wastafel is een planchet.

Meer uitleg over *ervan op aan kunnen* en andere spellingkwesties vindt u op onzetaal.nl/taaladvies.